

MÁRAI SÁNDOR PÁLYAKEZDÉSE

Származás, család, hagyományok, iskolái

A huszadik századi magyar irodalomban nincs még egy író, akivel kapcsolatban annyiszor találták volna szükségesnek megjegyezni méltatói: „különös” jelenség. Márai Sándor valóban rendhagyó ember és író. Az *Egy polgár vallomásai* első kötete is rendkívül nyugtalan, olykor szenvedélyesen lázadó, az élet ellentéteire mindig kíváncsi gyermek majd ifjú önarcképét rajzolja, akit később, érett fejjel alighanem joggal stilizált „fausti” lélekké. „Három életforma van: az ulyssesi, a jézusi, a fausti. A többi: adóalany.” – írta kinti *Naplója* első kötetében, s ha életútjának kitérőit ismerve hajlanánk is arra, hogy inkább ulyssesinek nevezzük, ő magát a spengleri értelemben vett „fausti kultúra” szülöttjének mondja, olyan léleknek, amely egyetlen állapotát – a polgárét – őrzi csak makacs kitarással és változatlansággal, egyébként minden hatást rugalmasan fogad és dolgoz fel.

Grosschmidt Sándornak született 1900-ban. Apai ágon neves jogászok tették tekintélyessé e nevet, apja, Grosschmidt Géza, a háború után Kassa szenátora lett, könyvet jelentetett meg a kisebbségi sorsról, „Őseim szász polgárok – írja a *Naplóban*¹ –, akik egy színes, érdekes nép földjéről jöttek, mint pionírok, s aztán városokat és városi műveltséget építettek ott, szigorúan polgári törvények szerint éltek. A városokat körülkerítették magas fallal és privilégiumokkal, s nem engedték be oda sem a nemest, sem a pór népet. Gögösek voltak, felfelé és lefelé, mert polgárok voltak, tehát rangjukat nem 'Istentől kapták', hanem két öklükkel szerezték. A városfalakon belül építettek polgári rendtartást. házakat nemes bútorokkal és ritka használati tárgyakkal, céhekkal, jogszabályokkal, ünneppel, zenével és irodalommal. És soha nem 'vegyültek' felfelé, se lefelé sem. Niincs Magyarországon egyetlen 'szász gróf'. Polgárok maradtak, akkor is, ha nemességet kaptak. A bugrisság, amely később elfoglalta helyüket a magyar közéletben is mohón majmolt 'magasabb' életformákat, tehát 'déclassé' módon érvényesült; ezt soha nem érti. Különös fajta volt a szász. Erejét tudta továbbadni a világnak és mindenhol alkotott: például segített megalkotni nemcsak a magyar városi műveltséget, hanem az *angol-szász* világot is. A sok mélymagyarkodás és *bocheozás* után egy napon talán erről is értelmesebben lehet majd beszélni.” A család időnként összejött, „az gyertyafény bizalmas-sejtelmes lobogása megvilágította az arcokat, a polgári kört, a régi bútorokat”. Szabadelvű értelmiségiek alkották e családot, amelynek tagjai tudatosan „magyarosodtak el”; ebben a környezetben ismeretlen fogalom volt az „asszimiláció”, inkább elfogadták a magyarság hagyományait valóban gögös polgári tartással. Ez a szellem Márai Sándort mindvégig áthatotta, akkor is,

¹ *Napló* (1945–1957). Washington 1968. 230–231.

amikor lázadt az életforma kötöttségei ellen. Ebben a környezetben polgári jólét higgadt patriciusi magatartás volt a mérvadó, az a „monarchikus szellemiség”, mely jól működő „Szerkezet”-nek látta, érzékelte az Osztrák–Magyar Monarchiát annak bizonyosságául, „hogy közigazgatási, gazdasági harmóniában tudnak együtt élni a különféle nyelveket beszélő népek”.² Bécsben élt egyik nagybátyja, híres jogtudós, gyermekfejjel gyakran megfordult a császárvárosban, ahol mindent finomnak, előkelőnek látott, s különösen nagy hatással volt rá a monarchikus Bécs „társadalmi modora”, melyet hamarosan az ideális közép-európai életszemlélettel azonosított, s ezt az ideált ma is mértékadónak vallja. Anyai nagybátyja, az öregedő festő és annak családja Hietzingben éltek, hat lány, mind-egyik táncosnő. Gyermekkorában „sokszor tanyázott itt”, legtovább az első világháború első évében, tizennégy éves korában, amikor az orosz csapatok Kassa közelében jártak. „A századeleji Bécs szellemi hírességei a hietzingi kerti házban egymásnak adták a kilincset: Schnitzler, Mahler és hányan még, udvaroltak a lányoknak”, akik körbetáncolták a világot, „és két kontinens operaszínpadjain elragadtatott tömegeknek tánc lépéssel mutatták be azt, ami Bécsben ízlés és tapintat, szalonspicces révület, lehelet-finom érzékiség volt”.

Kassán kezdte gimnáziumi tanulmányait, 1916-ban kötött szenvedélyes barátságot Schwarcz Ödönnel, aki később Mihályi Ödön néven lett ismert költő. Ezt a magas hőfokú barátságot később ugyancsak feldolgozta az *Egy polgár vallomásaiban*, bizonyos elemei azonban *A zendülők*re is hatással voltak. Tizenhatévesen lapot akart alapítani, amelyben „sok verset” közöltek volna,³ majd kimaradt a tervekből, de ekkor már újak foglalkoztatták, naplörégényt fogalmazott az Érdekes Újságnak. [A prózaírásra akkor érzett először kedvet, amikor végigolvasta Csécsy Imre *Az élet felé* (1912) című elbeszéléskötetét, s olyan érzése támadt, ilyen novellákat ő is tudna írni.] A naplót egy újságíró vezette volna, aki megfordul a különféle frontszakaszokon, végigszenvedi a háború minden nyomorát, majd egy kórházi beszélgetés során hosszan eszmélkedik barátaival a különféle időszzerű erkölcsi kérdésekről, végül életét egy véletlen golyó oltja ki. A kisregényből ötven lapot állítólag megírt, további sorsát nem ismerjük.

1916 októberében került át Eperjesre, a kollégiumba. Legfőbb olvasmánya Hebbel, akit ugyan Shakespeare-„utánérző”-nek nevezett, de fontosnak vélte, hogy a kispolgári létet ábrázolja: „napsugaras”-nak írja le Gábor Andor *Mireióját*, másik kedves olvasmányát, viszont némi ellenszenvvel „rágta végig” Kaffka Margit valamelyik regényét, közben „émelygett” és „csömört kapott”. 1917-ben arról tudósítja barátját, hogy újra tanul „jájni”, azaz: újra el akarja sajátítani az írás, a hiteles ábrázolás tudományát. Ekkor már azon elmélkedik, hogy az olvasónak, ha jól akar olvasni, „alázatosnak” kell lennie. Közben hol verset ír, hol prózát, öntudatosan jelenti ki, hogy zseninek született, s képességeinek kifejtését csak az a fájdalmas tény gátolja, hogy súlyos beteg (időnként valóban tüdővérzés gyötörte).

1917 nyarán, a szünet legvégén búcsú nélkül utazott Pestre. (Valószínűleg augusztus utolsó hetében.) Elsősorban a fővárosi színházi élet ejtette ámulatba. Bár nem lelkesedett Beregi Oszkárért és Márkus Emíliaért, annál nagyobb együttérzéssel figyelte Csontos Gyulát, Gombaszögit, Fedák Sárít, Varsányi Irént, s az írókat: Molnár Ferencet, Heltai

² Napló (1968–1975). Toronto 1976. 171.

³ *Márai Sándor – Mihályi Ödönnek*. PIM V. 2293/177/1–40.

Jenőt és Krúdy Gyulát. Elbeszéléseket írt, s itt kapta kézbe Hermann Hesse műveit. Már csak személyes létének alakulása miatt is jogos lehet az a feltételezésünk, hogy a fiatal Máraira elsősorban az *Unterm Rad* gyakorolhatott nagy hatást, amelybe az író beledolgozta az internátusból való szökésének történetét, de közel állhatott hozzá a *Gertrud* is, amelyben ugyanazok az emberi érzések – magány, betegség, kiszolgáltatottság – nyertek kifejezést, melyekkel ő is vívódott ezekben az években. Hermann Hesse esetleg azzal is példája lehetett, hogy szembefordult a háborúval, amelyet a fiatal Márai is nagy ellenszenvvel élt át. Kapcsolatot talált a *Zászlónk* című ifjúsági lappal, melynek segédszerkesztője latintanára volt. Úgy érezte, végképp elszakadt „poros, megunt” szülővárosától, de a sorozásra 1918 januárjában vissza kellett térnie oda. Hamarosan ismét a fővárosba utazott, s tizennyolcévesen már tárcákat írt a Budapesti Naplóba, hogy pénzt keressen, mert az árak rohamosan emelkedtek: a Centrál penzióban, ahol eleinte lakott, 35 Korona volt a napi bér. A sajtóirodán kellemesen érezte magát, különösen az öregedő Török Gyula állt közel a szívéhez. Őt halála alkalmából a Nyugatban búcsúztatta el. A folyóirattal más alkalommal is kapcsolatot keresett, bizonyosnak látszik, hogy Osvát Ernő figyelt föl a tehetséges fiatalemberre, őt később külföldről küldött üzeneteiben is mindig szívélyesen köszöntötte. Mély válságot keltett benne az az érzése, hogy megállt a fejlődésben, arról panaszkodott barátjának, hogy sosem lesz egyéb, mint jó újságíró. Ekkor tűnik fel nála először az „újságíró-író” kifejezés, melyet aztán sokszor emlegetett, elsősorban Kosztolányi Dezsővel kapcsolatban, aki később legfontosabb ösztönzője lett.

A forradalmak sodrában

1918 novemberében részt vett az Otthon Kör üléstermében a Kommunista Írók Aktivistája és Nemzetellenes Csoportjának alakuló ülésén, hogy a többiekkel – közöttük Kasákkal és Nagy Lajossal – „az irodalom, az írni tudás nagy hatalmát és lelki gazdagságát az akkor még vajdúdó, és üldözött Magyarországi Kommunista Párt szolgálatába állítsa”⁴, majd a Tanácsköztársaság 133. napja idején rendszeres újságírói tevékenységet fejtett ki. Cikkeiben az irodalmi élet égetően időszerű kérdéseire szolt hozzá, türelmetlen hévvel, olykor a konzervativizmussal szembeni terrorisztikus intézkedéseket sürgetve. Támogatta az új kultúrpolitikának azt az elképzelését, hogy az írók megalakítandó szakszervezetébe csak azok kerülhessenek, akik „hivatásosak”, szembefordult a „betolakodókkal”, és az „álírókkal”⁵ és ironikusan pellengérezte ki a dilettánsokat, kiknek „tömegeitől feketélik az utca”.

Az irodalmi kérdések mellett lelkes felráló cikket írt az általános mozgósításról, melynek eredményeképpen Budapest munkásai fegyveresen indultak „a megfizetett zsoldoskatonák, a tőke zsoldosai ellen”⁶. Elismeréssel, de művészi fenntartásait sem titkolva bírálta Kádár Endre *Balalajka* című regényét, melynek legnagyobb s legfontosabb erényét abban látta, hogy „az életet másolja”⁷. Ideálja ekkor az életszerűség, a hétköznapi har-

⁴ *Írók tanácsa*. Vörös Lobogó 1919. március 28.

⁵ *Mi lesz az írókkal?* Magyarország 1919. április 3.

⁶ *Népszavazás*. Magyarország 1919. május 7.

⁷ KÁDÁR Endre, *Balalajka*. Vörös Lobogó 1919. május 16.

caival való azonosulni tudás volt: ironikus fölénytel ábrázolta a művésznél azt a típusát, amelyik nem hajlandó részt vállalni a gyakorlati feladatok megoldásában, s félti „fehér kezét” a terhektől.⁸

Ugyanakkor igyekezett figyelemmel kísérni az irodalmi élet, a művészet legfontosabb eseményeit is. Méltatást írt Földi Mihály *Sötétség* című regényéről, s benne „az első magyar lelki regény”-t köszöntötte (ami mindenesetre azt jelzi, hogy műveltségének voltak még apróbb-nagyobb hiányosságai).⁹ Kivételesen szép és beleérző esszét írt azonban Török Gyula posztumusz könyvének, a *Fehér virágnak* megjelenése alkalmával a Nyugatba.¹⁰ S ebben megfogalmazta azt a gondolatot, mely mintha előre vetítené a később függetlenségére oly sokat adó beérkezett író szemléletét: „És nem alkudott meg, nem prostituálódott, nem írt kabarét, pénzért, olcsó és hatásos lectürt soha.”

A zaklatott 133 nap történéseivel szinte mindenestől azonosult. Kritikákban, riportokban, tárcákban szegődött a változó élet hívei közé, s már ezekben a hangpróbákban is megfigyelhetni későbbi magatartása egyik legfontosabb összetevőjének jelenlétét: mindig különös érdeklődéssel figyelte az élet rendkívüli, szokatlan jelenségeit. Benne is megvolt az a különállás, az az objektivitásra törekvő személytelenség, amellyel egy „kártyás” gondolatait írta le a forradalom győzelmének hallatán,¹¹ de jellemezte egyfajta már-már messianisztikus várakozás is, amely hevítette, olykor patetikussá tette írásait, s amiben csálódva nagyobb vívódások nélkül ábrándult ki ekkori ideáljaiból.

A Tanács hatalom megdöntése után arra kérte apját, tegye számára lehetővé, hogy külföldön, valamelyik német egyetemen folytathassa tanulmányait. A Grosschmidt család vagyoni helyzete bizonytalan volt, apja mégis teljesítette kérését, bár ígéretének beváltásában alighanem — és joggal — kételkedett, s a jelek szerint Márai Sándor számára sem egy külföldi egyetem volt az igazán vonzó perspektíva, hanem részint a Magyarországról való távozás (esetleg következményei lehettek volna egyik-másik cikkének), részben az a lehetőség, hogy megismerkedhessen a kor forrongó nyugati irodalmával, a közvetlen közelről figyelheti annak legújabb törekvéseit.

Első emigrációja: Németország

Életének döntő fordulataképp 1919 októberében elhagyta Magyarországot. Először Prágába, majd Leipzigbe utazott. Lipcsében rögtön megismerkedett a modern expresszionista színházi törekvésekkel. Rendszeresen olvasta a *Jüngste Tag*-ot, s ismeretséget kötött Bücherrel, kétkedve figyelte Alfred Kerr anti-expresszionista írásait, s súlyos anyagi nehézségeiről panaszkodott barátjának, Mihályi Ödönnek, akivel azonban hamarosan drámai körülmények között szakítottak, s kapcsolatuk csak a húszas évek végén, Mihályi halála előtt újult fel ismét. Ekkor azonban már jóval hűvösebb hangon váltottak leveleket. Márai az özvegyével is tartotta a kapcsolatot. Elsősorban az ő szorgalmazására jött létre a Mihályi Ödön verseit és prózai műveit tartalmazó posztumusz *Felszökő föld* (1931), amelyhez rajta kívül Lesznai Anna és Ignotus írtak bevezetést.

⁸ *Ez egy komoly költő volt.* Borsszem Jankó 1919. június 15.

⁹ FÖLDI Mihály. *Sötétség.* Vörös Lobogó 1919. június 18.

¹⁰ Török Gyula *posztumusz könyve.* Nyugat 1919. június 16–július 1.

¹¹ Március. Vörös Lobogó 1919. április 17.

Igyekezett felvenni a kapcsolatot a hazai irodalom képviselőivel. A jelek szerint Nagy Lajoshoz és Füst Milánhoz fűzte bensőséges viszony. Előbbit 1920 elején tájékoztatta, hogy apjával „hároméves fegyverszünetet” kötött, „ad nekem három évet Németországban, az ára egy filozófiai doktorátus”.¹² A februárban írt levélből az is nyilvánvaló, hogy rengeteget gondolkodott az előző időszak hazai eseményeiről, s már ekkor megállapítja, hogy „iszonyú hibák történtek”, s némi önkritikával teszi hozzá: „lusták és léhák voltunk a magunk dolgaival szemben is. Minden hiába; pesti emberek Pesten Pestet játszottunk”. Levelében utal arra is, hogy felvette a kapcsolatot a tekintélyes Frankfurter Zeitunggal, melynek később munkatársa lett. Hosszabb írásba kezdett, „pedig kit érdekelek?” teszi hozzá némi szkepszissel. E kéziratát juttathatta el Füst Milánhoz, Budapestre¹³ azzal a kéréssel, olvassa el, s ha jónak tartja, közvetítse a Nyugathoz, melyről azt sem tudta pontosan, ki a szerkesztője. Ekkor már Frankfurtban élt. Füst Milán válaszát nem ismerjük, de az bizonyos, hogy a kézirat nem tetszett neki. „Be kell látnom – írja ez év XI. 20-án kelt viszontlevelében Márai Sándor –, hogy a novella csakugyan rossz – nem abban az értelemben ugyan, ahogy Te kifogásolod –, de rossz, mert nem tudta elhithetni veled, hogy minden sora, még az is, amit Te hiányainak sorolsz fel: *szándékos* és tudatos. Ezt utólag persze nem lehet megmagyarázni – *s ezért rossz*, mert olvasás közben nem nyilvánul meg belőle, hogy e zsúfolt *s irodalmilag* (ez a bökkenő) céltalan kuszaság, e befejezetlenség, e kínos humor (amit Te cinizmusnak láttál) nem egy írónak, hanem az embernek az összessége (ez esetben irodalmi eszközökkel, egy novellán keresztül) a dolgok elemi értelmetlensége, az élet indokolatlansága előtt; ahogy megértjük néha egy indulatsikolyban az életünk értelmét (irodalmilag); úgy, mint egymás mellé fűzött, megkomponált mondatokkal, egy irodalmi társasjáték szabályai szerint, nem tudnék soha.”

Ez a kissé kusza magyarázat bizonyossá teszi, hogy Máraira ebben az évben hatott a német expresszionizmus, erre utal az „indulatsikoly” fogalma épp úgy, mint az a megjegyzés, hogy nem tudná írását – melyen egyébként hat hónapig dolgozott – az „irodalmi társasjáték” hagyományos szabályai szerint megírni. Füst Milán azt tanácsolhatta neki, hogy hagyja abba a prózáírást – a jelek szerint ő maga is ezt a tervet latolgatta –, mert Márai e levél egyik passzusában igen részletesen indokolja meg, miért nem akar fölhagyni az írással. E gondolatait azért érdemes idéznünk, mert nyilvánvalóvá lesz belőlük, hogy az írás ekkor „menedéke” volt, megmaradásának egyik feltétele az idegen környezetben, s „narkotikum”, mely elfeledtethette vele a fájdalmas múltat: „Abbahagyni? Látod, ez az, ahol Flaubert-et és Füst Milánt nem fogom tudni megérteni soha: hogy ti az írást *legalább olyan fontos* ténynek tartjátok, mint az életet. *Te is!* Te is! Én nem értem ezt. Az ember ír, ha éppen erre van szándéka, mint ahogy eszik, alszik, vagy nővel foglalkozik v. zenét hallgat. Önbizalom? Az élet egy parancsoló szükség, amit el kell viselnem; az írás amit lehet csinálni jól vagy rosszul, minden esetben *legfőlebb* egy nemes időtöltés, s egészen biztos az, hogy egy *jó* ember egzisztenciája fontosabb, értékesebb, mélyebb a közösség szempontjából, mint egy tehetséges íróé. – Én valószínűleg nem fogom abbahagyni, mert mögöttem 6 év háború és 2 év forradalom esik a fiatalságomra, s idegekkel, egészségemmel és kedéllyel annyira készen vagyok, hogy az írás az egyetlen narkotikum, ami egyik napból átlök a másikba.”

¹² Márai Sándor – Nagy Lajosnak. PIM-jelzet nélkül.

¹³ Márai Sándor – Füst Milánnak. PIM V. 4140/404/1–10.

Levélváltásuk nem szakadt meg. Füst Milán bizonyára olvasta Márainak azokat a műveit, melyeket Stephan J. Klein jelentetett meg a Tűzben – vele különben Füst Milánnak is kapcsolata volt –, Budapestről arról is tájékoztatta Márait, hogy megírta *Aranytál* című regényét, melyet ez boldogan olvasna. Ez a levele 1921. VIII. 22-én kelt Berlinből.

1920-tól rendszeresen levelezett Heltai Jenővel. Első levele Frankfurtban kelt június 18-án.¹⁴ Különösen jelentős, s irodalmi kapcsolataira vet fényt a levél befejezése. Az irodalomtudományi kutatás eddig is feltételezte, hogy külföldön hamar kapcsolatot talált „a német irodalmi élet egyes tényezőivel”¹⁵, erre vonatkozóan a támpontokat 1922-ben Kassán megjelent *Emberi Hang* című verseskötönyvének fordításai és az *Egy polgár vallomásai* adták (Trakl, Werfel, Ehrenstein, Else-Lasker Schüller, tehát jórészt a német expreszszionizmus képviselőinek nevét említette mindkettőben), Heltai Jenőnek írt levele azonban kétségtelenné teszi, hogy Thomas Mann-nal is érintkezésbe lépett: „Szerkesztő úr kérem, levelezek itt Thomas Mann-nal, aki a speciális magyar viszonyokra való tekintettel hajlandó lenne most olcsón eladni a Buddenbrooks fordítási jogát. Nekem ez egy évi munkát jelentene; ez az a könyv, ahol a mondatszerkezetek finomságán múlik minden, napjában 1–2 oldalnál többet alig lehet belőle fordítani. – Ha az Athenaeum nem zárkózik el egy 70 íves könyv kiadása gondolatától, kérem, írjon nekem, s beküldeném Th. Mann és a magam propozícióit.” (A regény 1921-ben Lányi Viktor fordításában jelent meg. Márai és Thomas Mann kapcsolata azonban más vonatkozásban folyamatos maradt: későbbi regényeire kimutatható hatást tett a német író polgár-ábrázolása, s annak 1935-ös budapesti látogatása alkalmával is találkoztak Hatvanyánál.¹⁶)

Költői próbálkozásai

Bár Márainak ekkortájt rendszeresen jelentek meg prózai írásai, még nem döntött végérvényesen a próza és a líra között. Egy későbbi önvallomásában, már az érett prózaíró biztonságával tekintve lírikusi pályájára, némi iróniával nyilatkozott „költői” képességeiről. Nem a hagyományos, a Nyugat nagy nemzedéke által művelt lírát folytatta, s kétségtelenül nem volt primér lírai tehetség: „...nem vagyok költő, hiányzik az idegemből, a tudatomból az a sűrítő energia, ami a költészet, ami egyetlen szóban – néha mágikus, néha démonikus kapcsolással – úgy katalizálja az indulat és az értelem elemeit, mint a begerjesztett atommag a protonokat és a neutronokat... De írtam néha ritmusos sorokat és a sorvégeken néha csörrent egyet a 'barbár ékszer', a rím. Volt közöttük, ami úgy festett, mint a vers, de a sűrű robbanékony feszítő erő hiányzott a verseimből. És ilyen töltés nélkül nincs 'költészet'.”¹⁷

Lírai ösztönzői között eddig a német expreszionistákat emlegették, elsősorban Szabó Lőrincnek, az *Emberi Hang*ról megjelent kritikájának¹⁸ és Márai önvallomása sugallatának hatására. „...Márai teljesen a mai német líra hatása alatt áll – írta Szabó Lőrinc –. Verseinek olvasása közben elsősorban Werfelre és a Werfelben is meglévő mérsékeltén expreszszionista hatásokra gondolunk.” Hasonlóképp értékeli az *Emberi Hang* versanyagát –

¹⁴ Márai Sándor – Heltai Jenőnek. PIM V. 3823/488/1–10.

¹⁵ SZABOLCSI Miklós, „Fiatal életek indulója”. 1963. 551–552.

¹⁶ Thomas Mann és Magyarország. Vál., szerk. és az előszót írta: MÁDL Antal, GYŐRI Judit. 1980. 371.

¹⁷ MÁRAI Sándor, *Föld, föld!* (Toronto 1972). 91.

¹⁸ SZABÓ Lőrinc, *Öt új verseskötönyvről*. Nyugat 1922. 1113.

ezek java része 1921-ben jelent meg a Kassai Naplóban (első verseskönyvét, a tizenhétéves korában kiadott *Emlékkönyvet*, mint rá jellemző lírai törekvések dokumentumát alighanem fölösleges méltatnunk) – Szabolcsi Miklós is, amikor az egymás mellé rendelt képek-ből s a litániaszerű felsorolásokból a tízes évek német expresszionizmusának hatására következtet,¹⁹ jó érzékkel figyelve föl a kötet belső feszültségeire is.

Márai tisztában volt vele, hogy idegen nyelvű környezetben rendkívül nehéz, majdnem reménytelen magyar költészetet művelni, anélkül, hogy a költő túlságosan ki ne nyíljék a hatások előtt. Tudta azt is, s nem egy cikket írt e témáról a Kassai Naplóban, hogy a magyar határokon kívül született, magyar nyelvű költészet fogadtatásában sem bizakodhatik. (*Magyar költő külföldön*, Kassai Napló, 1923. 126. sz.) Mégis igyekezett igen alaposan körvonalazni saját költészettanát, melynek ekkori elemeit bírálataiból olvashatjuk ki, első sorban abból a hosszabb méltatásból (*Hajnali harangszó*, 1924. 87. sz.), melyet Mécs László *Hajnali harangszó* című kötetéről írt. Távol állt tőle az a „magabizonygató kiállítás”, zseni-esztétika, mely Mécs lírájának egyik legfőbb jellegzetessége volt (a maradt). Nyomatékosan bírálta a versek szemléletmódját, hogy az élet kiélezett, nehéz helyzetait nem megszenvedve ábrázolták, hanem a „döntő ponton” könnyedén „átsiklanak” egy másik világrendbe. Soknak és fölöslegesnek ítélte a rímeket, patetikusnak a folyvást megkonduló „harangszó”-t, s „delirálónak” a túl hangos lírai magatartást. Ízlésén, megállapításain érezni, hogy az expresszionizmuson iskolázott, de idegen számára a költészetnek az az ideálja is, melyet a Nyugat nagy nemzedéke képviselt legmagasabb fokon, úgy érezte, azt is meghaladta már az európai fejlődés.

Márai Sándor költészetének ekkori törekvéseire nemcsak a német expresszionisták hatottak, hanem – líraszemléletére legalábbis – Whitmann úgyszintén. Róla több ízben nagy elismeréssel emlékezik meg kinti *Naplóiban*. Azért érezte mintájának, mert az amerikai lírikus nem szakított radikálisan a vers zenei hatásával, igaz bonyolultabban, szövevényesebben valósította meg azt, mint a „hagyományos” líratípusok művelői. Amikor 1930-ban Márai Sándor megjelentette *Mint a hal vagy a néger* című verseskönyvét, Szép Ernő figyelt fel arra, hogy a többi fiatal költővel ellentétben rímekkel is él, s nagyon fontos számára a kifejezés, az önvallomás hitele: „...a Márai-féle eszméletnek ritka áhítatát, ünnepi fájdalomt kapja az ember a verses füzetben; gyermeki szívösszeszorulást, a halál csillagjainak a derengését az élet homálya fölött.”²⁰

Az „emberi” érzésvilágnak már a címben is kiemelt sugallata mindenképp a háború utáni időszak német lírájának hatására utal; ennek ekkor központi témája volt a humanizmus, „az ember, a meggyalázott humanitás akkor olyan műsorszám volt az új német irodalomban, mint egy varietében a fókák – olvassuk az *Egy polgár vallomásai* második kötetében. – Anthológiák jelentek meg ilyen címmel: *Menscheitsdämmerung*.” Az első, bizonytalan lipcsei hónapokban Márai inkább csak verseket olvasott és fordított, vagy olyan elbeszéléseket – például Franz Kafka műveit; tőle 3 elbeszélést fordított le (*Az átváltozás, Az ítélet, Testvérgyilkosság*) és 1922-ben ismertette a Kassai Naplóban – melyeknek nem volt hagyományos értelemben vett „tartalma”, „vízió parázslott mögöttük”, mint Albert Ehrenstein kötetében. A lipcsei Kaffé Merkurban heteket bíbelődött a német expresszionisták fordításával („Else-Lasker Schüler gyöngéd vízfestékképei ma is élnek

¹⁹ SZABOLCSI Miklós, *i. m. i. h.*

²⁰ SZÉP Ernő, *Mint a hal vagy a néger*. Nyugat 1930. I. 887–888.

emlékemben, mint valamilyen álomban sejtett görög táj.”), Kurt Heyneckérol, a *Das nahmenlose Angesicht* (1919) kötet versei alapján sokáig azt hitte, nagy költő; Werfelnek már „tisztá volt a hangja”, tőle is fordított, s általában azok álltak közel líraszemléletéhez, akik szakítottak a sallangos háborús „propaganda-termeléssel”.

Már egyik lipcsei levelében említette Karl Bücher nevét, akinek gyakorlati bemutatóval kísért előadásait némi kétkedéssel hallgatta. Bücher egyik legfontosabb művében, az 1896-ban megjelent *Arbeit und Rythmus*ban a munkafolyamatok következményeképp értelmezte az irodalmi ritmust; Márai által hallott előadásában egy szedőgép munkáját bemutatva magyarázta a modern líra szabálytalan lélegzetvételét. Az *Emberi Hang* versanyagának belső felépítésében, megformálásában is érezni egyfajta szabálytalanságot, anélkül azonban, hogy költőjük az avantgárd formarobbantó eljárásait követné, hiszen verseinek többségében a logika szabályai érvényesülnek, előzményekre következmények válaszolnak. Nem egy költeményében a szabályos rímeléssel teremti meg a sűrűsödési pontokat:

Az éjjel kérdezi napjaimat
derengve adja a feleletet
a reggel
valaki tépdesi lapjaimat
mindennap kevesebb leszek
eggyel

(*Naptár*)

A tömör, kifejező *Leltár* képviselője, indítása és rímélése egyenesen Kosztolányit idézi:

Ki száz alakban nyilvánulsz élém,
léted föllobban egy vers ütemén,
lidérccláng lángolsz spiritisza éjjel,
a tárgyak tükre felver tiszta fénnel . . .

Hogy aztán a befejezésben megjelenjenek az expresszionista költészet konvenciói:

a problémák sodra ha földagad,
válaszod zúg csírákban a föld alatt.

Szívesen él színhatásokkal (*Koldusok*), „arany” és „ezüst” lángokban villódzva jeleníti meg a kihalt tájat (*Az áldozat*), s jöllehet az „egyszerűség”, a póztalan érzések kifejezésére törekszik, még ezekben a helyzetértékelő verseiben is felbukkannak olyan lírai sztereotípiák, melyekkel kora avantgárd lírája tudatosan szakított. Ezek sorából egy újsághirdetés ihletésére írt (a Kassai Munkásban 1919 novemberében megjelent) *Amerika* című verse emelkedik ki. Nemcsak whitmanni lélegzetvétele miatt érdemel figyelmet. A tízes évek legvégének messianisztikus várakozását is hitelesen fejezi ki az „Ígéret földjét” invokáló költemény, mely tudatosan hangoztatja Márai ekkor még igen erős generációs tudatát:

Bábelünk málladozik s tornyából feléd kiáltunk
Ígéret földje, Kánaán; egy új generáció:
A termő medencét vágyjuk, a Kertet, hol összepihennek
a Bárány és az Oroszlán, az ős törvény betelik.

1920 októberében kelt a *Vers a lemondásról*. Ez már arról az érzelmi változásról, csalódásról árulkodik, mely a forradalmakból kiábrándult, elmagányosodó Márainak mindinkább alapérzése lett. A zaklatott, elemeire hullott, súlyos válságokkal küzdő háború utáni életérzés egyik legteljesebb kifejezését adja, megcsendítve a tömegekből való kiábrándulásnak azt a szólamát is, amely – Spenglertől később megerősítve – utóbb életművének egyik vezérmotívoma lett:

Mi az én hitem, kiben higgyek, mi maradt nekem?
Hol az egyéniség, aki fölemeli és nemesíti tucatléteemet?
Mi a tömeg, amely atomnak szívja fel egyéniségemet?
Mi ez a fékevesztett, tomboló, rángatózó vitustánc?
Hol a Krisztus, az Eszme, mely világít a részeg kockázók fölött?

Néha dadogó, habzó szájjal ordítottam: robbanjon az ég
a részeg kockázók felett, az én életemmel kockáznak,
szakítsa a hegyeket széjjel, adjatok jelt, hogy van jövőendő,
van őrtállás, bosszú, ítélet: ha már megoldás nincs a percre.
De minden léha és siket. A császárok és népvezérek
jegyzéket váltanak színes tintákkal. Jaj nekem . . .

A húszas évek elején Márai Sándor úgy értelmezte a verset, mint az emberi tettet. *A síró hősb*en a kor emberének fájdalmas magányérzését fejezte ki, aki immár nem Zarathust-ra gögös magányában él, s nem jelenti ki magabízó merészséggel, hogy Isten meghalt, mert ráébredt, hogy a magányos hősiesség céltalan:

„Miért is harcolok én? Mindig egyedül. Rég elmúlt a ritmusos kedv
tagjaimból, mikor álltam s vállaltam a sorsom,
gondolatlanul kiélve a percet s a munkát. Embernek hittem
magam: győztem. S íme, csak hős lett belőlem.”

Ironizálja azt a hősi, prófétikus magatartást, mely oly vonzónak s távlatosnak látszott a forradalmak előtt s idején (*Próféta*), költészetté akarja lényegíteni a látványon túlit, az érzést, a lelkiismeret rezdüléseit. Merényi Gyula *Rosa mystica* című kötetéről írva²¹ a saját ekkori ars poeticáját fogalmazta meg: „Az igazi vers értelme, célja, élete több mint a szép – az igazi vers intellektuális formába sűrített energia, magyarul: tett... Egy okos ember, aki most persze éppen ezért börtönben ül, Lukács György írta egyszer, hogy Ady után tíz évig lelkiismereti probléma lesz magyar költő részéről a versírás. Ugye a vers ott kezdődik valahol, ahol szavakkal, emberi nyelvvel kifejezni már nem lehet többé. Mert nem a rím és ritmus teszik össze a verset, nem különös szavak és lelkiismeretes meghatározásai egy nő hajának és az ősz színeinek. Ezen túl kezdődik a vers igazi értelme, egy furcsa, kis élő valami van minden igazi versben, valami nemes anyag, amit önkebeléből szed elő költésnél s behelyez a sorok közé, mint egy kis darab rádiumot, s az ott él, mozog, emanál benne, végtelenül értékes...” Az *Emberi Hang* némelyik versében is megfigyelhető ez a tudatos építkezés, mely egyetlen ihleti mag, egyetlen igazán fontos gondolat köré

²¹ MÁRAI Sándor, *Merényi Gyula: Rosa mystica*. Kassai Napló, 1920. május 5.

szervezi a költeményt. A *Tolvajban* a szimmetria-tengelyben közli a lényegét a vers többi része ennek előkészítése, illetve kissé ironikus kifejtése:

Engem egy villamosban kapott el
a furcsa érzés – ismered?
Úgy hívják: lelkiismeret –
szörnyű és jó, szikrázik, elvakít,
szeretnél megcsókolni valakit –

Teljesen hasonló *A játékos* felépítése is. Az indulati és gondolati mag köré szerveződő formavilág, a gondolkodás, pontosabban a gondolat születésének lényege közé szerveződő alkotásmód elsősorban a kubizmus jellemzője volt, alighanem azonban túlzott Kállay Miklós, amikor *A magyar költészet új ösvényein* című tanulmányában – mely voltaképp a második nemzedék költői seregszemléje – Márai költészetét a francia kubista lírával rokonította. („Egészen a modern fantázia terméke Márai Sándor költészete, amely a francia kubista lírához áll a legközelebb, s az újabb magyar költészetben a legpregnánsabb megjelenése a meghökkentő fordulatokkal sokszor a komikus iróniát keverő gondolati lírának.” *Magyar Szemle*, 1932. XVI. 241–254.)

Márai Sándor később gyakran nyilatkozott úgy, hogy korai verseinél jóval fontosabbnak érezte műfordítói tevékenységének ekkori kísérleteit, nem azért, mert néhány expresszionista lírikust elsőként fordított, hanem mert megismerkedett a világukkal. Am e futónak minősíthető kapcsolatnál jóval fontosabb volt számára, hogy Franz Kafkát is olvasni kezdte, s róla elsőnek írt magyarul tömör értékelést a Kassai Naplóban 1922-ben. Ennek a találkozásnak a jelentősége csak jóval később tudatosodott benne, túl a kezdeti próza-kísérleteken, melyekről alig van mondanivalója, sőt legszívesebben kiiktatja őket életművéből, mint ahogy ezt az általa összeállított műjegyzékek, bibliográfiai összefoglalások is bizonyítják.

A német és francia történelemszemlélet szakadása: A Nyugat alkonya

Lelkiállapotáról, szellemi beállítottságáról sokat sejtet egy a húszas évek elején kelt megjegyzése, amikor fia születéséről így elmélkedik: „úgy fogom nevelni, hogy megboszszolja a németeket”. Az első világháború után a szellem szférájában tovább folyt a németek és a franciák háborúja, ebben ő 1923-ig inkább a német gondolkodáshoz kapcsolódott. Az a tény, hogy szülővárosa, Kassa, egy tollvonással idegen ország része lett, ugyanúgy felkavarta, mint Kosztolányit Szabadka elvesztése. Kassa Márai szemében nemcsak a „város” volt, hanem annak a szabadelvűségnek a központja is, amelynek Budapesten csak a „nyomait” érzékelte. Ugyanakkor azonban korán ráébredt arra, hogy a háború utáni lét szorongató egzisztenciális kérdéseit csak az értelem útján lehet megoldani. Ellátogatott például Keyserling darmstadti *Bölcsesség Iskolájába*, s benyomásairól igen ironikusan számol be. Nem hatott rá az a túlhangsúlyozott keleti orientáció, mely megmozgatta a húszas évek hazai szellemi életét, s amely ugyancsak Keyserlinget tekintette mintaképének, szellemi atyjának. Figyelemmel kísérte kora gondolkodástörténetének legfontosabb új-donságait, azokat azonban erős kritikával szemlélte. Ennek részben az a magyarázata, hogy az adott szellemi környezetben egészen más volt a visszhangja egy-egy gondolatnak, bölcséleti vagy történefilozófiai vélekedésnek, mint idehaza. A homi gondolkodást pél-

dául évekig foglalkoztatta Keyserling. Márai viszont az *Egy polgár vallomásaiban* Rickerttel szó szerint egyezve a *Weisheit* filozófusait szellemi dilettánsoknak nevezte. [A Keyserling iránt hazánkban megmutatkozó különleges érdeklődésnek és rokonszenvnek az is a magyarázata, hogy többször is ellátogatott Magyarországra, s a *Das Spektrum Europas* (1928) című könyvében meg is emlékezett itteni benyomásairól, azt a reményt kelteve a revízió sürgetőiben, hogy felfigyel ránk és méltatlan helyzetünkre a „szellem nagyvilága”²².]

Márai Sándor értelmi meggyőződésével egybeeshetett az a módszeres kritika, amellyel Rickert elemezte *Die Philosophie des Lebens* című alapvetésében (1920-ban jelent meg Tübingenben) az újabb kor gondolkodási folyamatait. Tőle is merőben idegen volt az életfilozófiák visszatérő, de elméletileg nem kellőképpen körvonalazott életeszmélye, mely a lét „átélését”, „élményi befogadását” szorgalmazta, s Nietzsche nyomán azt hangoztatta, hogy az élet egyszersmind teljes világnézet alapja, s a világmindenség lényege. Rickert kritikailag választotta szét a különböző életfogalmakat, s az ezekre felépített modern életfilozófiák korlátait mutatta meg.

Márai cikkeiben és naplóiban gyakran felbukkan Nietzsche neve, s Zarathustra példája, aki az életnek új érzelmi töltést adott, ám ő sohasem olyan lelkesült együttérzéssel idézi az életfilozófia egyik apostolát, mint a fiatal Kosztolányi vagy Juhász Gyula tették. Hozzá való viszonyulásában²³ mindig érzékelhetjük az ironikus villanást: annak a tudatát, hogy ez az új nemzedék, mely végigélte a háborút, majd részt vett a forradalmakban (s azokból esetleg kiábrándult) kételkedik abban, hogy a természetes érdekek kiválasztása megvalósítható a társadalomban. Márai makacsul ragaszkodott ekkor is az individualisztikus-demokratizmus eszméjéhez, pontosabban a polgári liberalizmushoz. Nietzschének azonban az a gondolata, hogy a fejlődés legfőbb alapelve a természetes egyenlőtlenség, s a „rabszolgamorál” a süllyedés kezdetét jelenti, mindmáig fontos eleme gondolatvilágának.

Ezt a meggyőződését erősítette Spengler fő művének, az *Untergang des Abendlandes* tanulmányozása is. A kor kiábrándult, illúzióit vesztő s elhagyó értelmiségieire e könyv elhatározó hatást gyakorolt, s ez alól Márai sem vonta ki magát. Számára elsősorban Spenglernek az a felismerése volt igazán fontos, hogy a kultúra eltömegesedése egyben annak végpontja is. Spengler tagadta, hogy létezik az az abszolút, objektív igazság, melynek meglétét Hegel tételezte, ő az emberi életben és létben érvényesülő részizagságokra irányította a figyelmet, s ez egybehangzott a forradalmak kora utáni új individualista korszak érzésvilágával. A Kassai Naplóban jelentkező Márai már egyik rovatának címével (*Japán kert*) is az elkülönülés apológiáját hirdette. Úgy érezte, a háború utáni Európa elveszítette hivatástudatát. Ekkori életérzését, szemléletét így foglalja össze a *Föld, föld!* egyik visszatekintő részletében:

„Nem Európa volt ‚minden’, az élet értelme? Ha igen (s egy életen át a bőrömmel hittem, vallottam, hogy igen), miért ez a didergés, óckodás, ellenkezés? Miért nem maradtam annak idején idekünn? Mi volt a számomra valóságosan és személyesen Európa? Mit

²² KOSZÓ János, *Európa színeképe*. Napkelet 1928. október 1. 527–534. – TRÓCSÁNYI Dezső, *Keyserling, az „értelem” filozófusa*. Athenaeum 1928. 59–70. – Uő: *Keyserling: Új világ születése*. Athenaeum 1928. 86–91.

²³ MÁRAI Sándor, *Zarathustra visszatérte*. Kassai Napló 1922. június 11.

jelentett még ez a fogalom nekem, a személynek? A magyarnak?... (A pillanat volt ez – mint azelőtt néha és később sokszor – amikor felcsuklott, megint egyszer, Babits hörgése: *„Kialtsa szám, üzenje versem / Amit legjobban fáj üzeni / Hogy nem vagyunk senki és semmi...”*) Mint a zenedoboz, ha beledobják a piculát, a tudat gépiesen nyekeregte a vizsga-téziseket: görög-római műveltség, kereszténység, humanizmus, aufklärismus... De most nem volt kedvem jelesre felelni Európából. Amit szerettem volna tudni: mi volt még számomra a 'többlet', az európai valóság – öncsalás nélkül, bemagolt és beidegzett emlékszakavak nélkül – a többlet, ami eleven valóság, más, mint egy megkövesedett, elavasodott civilizáció mutatványos csarnokában a megbámulnivaló? Mi hiányzott számomra, személyesen Európában?... A 'hivatástudat'?... A szó villant és sújtott.

Mert volt valami Európában – néha én is kimondtam, leírtam – amit, talán naivan, így neveztek: 'hivatástudat'. A fogalom fellengzős. Mégis az én nemzedékem számára is volt benne valamilyen felhígult valóság: a tudatban, hogy Európában születni, európainak lenni nemcsak természeti vagy közjogi állapot, hanem hitvallás. De ez a hivatásérzet nem érzett itt többé senkiben, semmiben. Okos, öreg politikusok már beszéltek arról, hogy gazdasági közösséget kell teremteni Európában, a nacionalista érdekek ellen és fölött – de egy gazdaságilag egyesült Európa, amelynek nincs hivatástudata, nem lehet világerő, mint volt évszázadokon át, amikor hitt magában és hivatásában.” (218–219.)

Hivatását vesztett, végnapjaihoz közeledő Európa polgárának hitte magát Márai Sándor, és igazat adott Spenglernek, aki a történelmi apályt a végromlással azonosította. Kiábrándult érzését csak erősítette, hogy napról napra olvashatta azokat a cikkeket, tanulmányokat, melyek kelet és nyugat megosztottságáról, végleges szakadásáról értekeztek. Bizonyíthatóan nagy rokonszenvet érzett Ernst Robert Curtius iránt, akit még kinti *Nap-lójának* negyedik kötetében is úgy emleget (178), mint „egy tökéletesen megsemmisült irodalmi öntudat és kritikai lelkiismeret példája”-t. A berni egyetemi tanár *Französischer Geist im neuen Europa* című könyvének az a gondolata, hogy a modern francia szellem a fáradtság és kiábrándulás jegyeit mutatja s a fordítások tömege révén új s barbár szellemnek nyitott kaput, mely alkatától és hagyományaitól is merőben idegen, visszhangzott benne is. De németek és franciák szellemi háborújából – mely párizsi tartózkodása idején újabb hullámokat vetett – s Spengler baljós helyzetértékeléséből nem azt a következtetést vont le a maga számára, hogy a romlás megállíthatatlan. A hivatástudatát veszített Európában továbbra is annak a liberális polgári szellemnek a szolgálatát vállalta eltökélten és némi heroikus pózzal, mely ifjúságában vette körül, s amelyet később is idealizált. Szilárd meggyőződése lett olvasmányai és élményei nyomán, hogy felbomlott a „rend”, hogy Európát „téboly” irányítja. Ezt az érzését kétségtelenül fokozta, hogy 1923 késő nyarán átköltözött a francia fővárosba, s előbb rendszertelenül, majd mind gyakrabban és tudatosabban innen küldözgette haza előbb a Kassai Naplónak, majd a liberális *Az Újságot* 1925-ben felváltó *Újságnak* *Párizsi naplóit* és cikkeit. Párizsban előkelő zárkózottságban élt feleségével, bár rendszeresen megjelent a nagyszámú magyar emigráns társaságban, bizalmatlanság vette körül, hiszen Németországból érkezett. Munkatársa volt a neves Ullstein-konzernnek, s ez a tény még akkor is gyanút keltett, ha tudták, hogy megélhetése érdekében vállalta ezt a tevékenységet.

Párizsi éveiről az *Idegen emberek* című regényéből is némi fogódzókát kaphatunk. Az irodalom fővárosába érkezett, de első benyomásai szorongóak voltak. A weimari Németországban, íróismerősei között, a Frankfurter Zeitung gyakran foglalkoztatott munkatársaként sokkal otthonosabban érezte magát, mint a háború utáni Franciaországban, amely eleve gyanakvással tekintett az idegenekre, s mindnyájukban kialakított egy olyan emigrációs léttudatot, melyet Márai sem tudott egykönnyen feldolgozni. Egyetlen olyan alaposabb tanulmányt ismerünk,²⁴ amely részletesebb képet rajzol Márai párizsi éveiről, otthonáról, egyéniségéről, olvasmányairól. Személyes életéről nagyon keveset árult el hazaküldött cikkeiben, de irodalmi értékrendjének megszilárdulásáról, tájékozódásának irányáról, tehetségének megerősödéséről hiteles fogódzóink vannak: rendkívül nagy számú írása az Újságban, melyek sok mindenben egybehangzottak a lap polgári-liberális szellemével, ugyanakkor azonban egy igazi tehetség érelődésének is hiteles dokumentumai.

A Rue du Terte egyik bérházában élt, „a lakás kicsiny és dísztelen volt. Persze könyv akadt bőven”. Visszahúzódott a társaságtól, amelyben azt suttogták róla, hogy „már csak a származása miatt is német beállítottságú”. Azt azonban mindenki elismerte, hogy nem felelőletesen művelt „féltehetség”. Eredetiben olvasta Saint-Beuve *Port Royal*-ját, a kortársi szemlékezet szerint jól ismerte Ronsard-t és a Pleiade költőit, akiket akkor a hivatásos francia kritikusok sem sokra értékelték. Ismerte természetesen Proustot, igazi értékeiről sokat vitázott társaival, s némiképp idegenítette benne, hogy „a lírai szóáradás elsöpörte a kompozíciót”. „...melegebben, izgalmasabban érdekelte Roger Martin du Gard. A *Thibault*-ciklust a század egyik legtudatosabban komponált művének ítélte. Az érdeklődési köre mindjobban tágult. Eredeti nyelven olvashatta Flaubert-t, Stendhált, Balzac-ot és egyidejűleg megnyílt előtte a jelenkor rendkívülien gazdag világa Paul Valérytól Anatole France-on, Paul Morandon, Valéry Larbaud-n, Jean Giraudoux-n és sok-sok más-on keresztül Paul Claudelig. E hevenyészetten odavetett listáról hiányoznak olyanok, mint Descartes, a Goncourtok, Mallarmé, Montaigne, Rabelais, Verlaine, Baudelaire és még sokan. Márai ezt a rengeteget nem felelőletesen olvasta, hanem magába szívta, mint egy határtalan, nagy új kultúrát.”

A felsoroltak közül nagy élménye volt Martin du Gard. Irodalomszemléletének megszilárdításához járult hozzá, hogy e francia író regényformájában a tudatosságot az életmű teljességének építését ismerte föl: „Roger Martin du Gard még úgy fogta föl a regényírást, mint „Alkotást” – amikor könyvet írt, nem csak a regényt írta, hanem egy életmű teljességén dolgozott. Ez a fajta epikai öntudat elsorvadt az időben. A Thibault-ciklus a század egyik legtudatosabban komponált műve. Proustban már nagy, diadalmas hullámokat vetett a lírai szóáradat és elsöpörte a kompozíciót. Roger Martin du Gard még olyan műfaji aggályossággal építette a regényciklust, mint Homérosz az époszt.”²⁵ Az emlékező téved, amikor úgy véli, hogy Márai számára fontos ösztönzéseket adott Valéry vagy éppen Paul Claudel. A kései *Napló*-ban hozzájuk való viszonyáról is elárul egyet-mást ironikus szemvillanással: „Gide, Valéry, Proust... A szentháromságban Valéry a szentlélek. (Claudel volt a plébános, aki áldást osztott.) Aztán a színes pojácák, akik táncoltak az oltár előtt.

²⁴ TOLNAY Ákos, *A fiatal Márai Párizsban*. Katolikus Szemle (Róma) 1980. 53–57.

²⁵ *Napló (1958–1967)*. Az író kiadása 1968. 11.

Giraudoux, Cocteau... Aztán a magányosok, Montherlant és... Aztán iskolás, ideges moroskodás.”²⁶ Valéryről azt is elmondja „akkor volt igazán nagy, amikor tömondatban gondolkodott. Terjengős és ködös volt, amikor módszeresen filozofált; szerencséjére nem filozofált gyakran”.²⁷

Párizs irodalmi forrongásának jelentős eseménye volt, amikor 1926-ban megjelent André Gide regénye, a *Pénzhamisítók*. „Az önfegyelemre annyira adó Márai hevülten, lobogó szavakkal éltette az új nagy regény megszületését. Végre teljességében jutott kifejezésre az élmény felszabadulásának és öncélúságának eszménye. Felborítva a romanticizmus maradványait az emberi élmény lehetőségeit kereste és az emberi határokat szélesítette. Valahogy ily módon ért el Márai a *teljes* francia szellem átéléséhez.”²⁸

Gide valóban felszabadító hatást tett rá. Úgy érezte, túllépett az ifjúkori kísérleteken, s megnyílt előtte az az irodalom, mely felé eddig bizonytalanul, olykor önmagában is kételkedve tapogatózott.

Gide nemcsak azzal hatott Máraira, hogy a *Pénzhamisítók*ban a kor irodalmának egyik legsúlyosabb dilemmáját igyekezett feloldani, s a valóság és a fikció feszülttségét azzal tüntette el, hogy határozottan szakított a naturalista hagyománnyal, s az én-t, az önmagára és művére reflektáló gondolatot tette meg a műalkotás irányítójává. A reflexió igénye a fiatal Máraiban is erősen élt: sokáig nem tudta feloldani magában azt a kettősséget, amely a közvetlen és a közvetett ábrázolás között mutatkozik. A húszas évek közepén érte el tetőpontját az a vita, mely megosztotta a francia irodalmat, hagyományosokra és újítókra polarizálva annak legjobbjait. A „regényes”, a cselekményes regény képviselői a *Thibault-családra* hivatkozhattak, mint az ábrázolás, az aprólékos megjelenítés kivételes példájára, velük szemben az új ábrázolásmód képviselői inkább csak a történelmi változás következményeire utalhattak, mely az olvasót a „belső” történetre, a lélekábrázolásra tette fogékonnyabbá. Az új regény legjelentékenyebb művelői – akik közül Márai, mint ezt cikkei bizonyítják, Duhamelt és Gide-et becsülte leginkább –, a lélek korlátlan szabadságának eszményét vallották, s Dosztojevskijhez fordultak igazolásért. Az emberi cselekvés, melyet korábban logika szabályozott, előzményei és következményei voltak, kiszakadt e korábbi meghatározottságából, s váratlanságaival, meglepetéseivel, indokolatlanságával jelezte, hogy a teremtő fejlődés szabaddá teheti a művészetet, megszüntetve a ráció korlátait, s megteremtheti azt a közeget, amely a „zendülés” és a kaland korlátlan lehetőségeit sejteti.

A „Nyugat védelme”

Rokon vonásokat érzékelhetünk André Gide-ben és Máraiban azért is, mert mindketten felelősnek érezték magukat egy tisztázatlan, csak elméleti feltételezésben élő „nyugati” szellemiség meglétéért, s egy évben indultak el, hogy ennek tapasztalatait más földrészen szerzett élményeikkel összehasonlítsák. Gide Kongóba utazott, Márai az „istenek nyomába”. Mindkettőjüket az a cél vezette, hogy tágítsák irodalomszemléletüket, s megismerjék azt a szellemiséget, melyet Massis démonikus vonásokkal ruházott fel a nyugati kultúra vélt védelmében. A nyugati kultúrát Spengler romlékonynak, pusztulónak mutat-

²⁶ Uo. 100.

²⁷ Uo.

²⁸ TOLNAY Ákos, i. m.

ta, Henry Massis viszont védelmezőjeként lépett föl néhány évig valóban nagy hatást tett, sok vitát kiváltó könyvében, a *Défense de l'Occident*-ben, melyet az a franciaországi emigráncsoport, melyhez Márai is tartozott, megjelenése idején ismert²⁹ és következtetéseit erősen vitatta. Tudták persze, hogy Massis voltaképp azokat a gondolatokat korszerűsítette, melyeket Charles Maurras fogalmazott meg, s Albert Thibaudet idézett fel a húszas évek kezdetén.³⁰ A konzervatív ideált valló Maurras – s nyomán Henry Massis – a francia „gloire” bűvöletében élt, azt látta a görög-római szellemiség egyenes folytatásának, megromtójának pedig a forradalmakat. Az igazi, a romlatlan francia szellemiség csak akkor virágozhatik ki ismét – így Massis –, ha kiveti magából fertőzésének okát, a német romantizmust. Gide és a Nouvelle Revue Française körül tömörült új írók sem értettek egyet Massis konzervativizmusával, épp ellenkezően: a további fejlődés útjának sokkal inkább azt látták, ha a francia szellem nem tér vissza szigorú descartes-i intellektualizmusához, hanem álmai és látomásai révén felszabadítja önmagát. E két, merőben ellentétes vélekedés képviselői – a nézeteknek természetesen politikai következményei is voltak, hiszen a konzervatívok a háború „meghosszabbítását” sürgették, a modernnek pedig a Németországgal való teljes megbékélést szorgalmazták – vívták ádáz harcukat, amikor Márai rendszeresen kezdett tájékozódni a francia irodalomban és a szellemi életben.³¹

Hevesi András – aki a párizsi magyar emigráció vélekedését is megfogalmazta – élesen szembefordult Massis konzervativizmusával, s egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy ennek a fajta szellemiségnek nincsen joga kisajátítani Európát s az európai életeményt. Márai – amint ezt Párizsból hazaküldött cikkei és sorozata, a rendszeresen megjelenő *Párizsi napló* bizonyítja, ugyancsak ellenszenvvel figyelte a francia konzervativizmus megnyilvánulásait, ami már csak azért is érthető, hiszen ismerte a német kultúra új eredményeit, s nem tagadható, hogy bizonyos mértékig együttértzett a vesztes németéssel. Cikkeiből az a gondolat cseng ki, amit Hevesi így fogalmazott meg: „Annak a szellemi önvédelmi harcnak, amelyet Charles Maurras, Massis egyik mestere már évtizedek óta folytat, az a tragikus paradoxona, hogy a francia karakter konzerválása címén épp a legnagyobb és legrégebb francia erényt veszélyezteti: a szellemi kíváncsiságot. Massis merev, zárkózott Franciaországa nehezen állná meg a helyét a félelmesen hajlékony és alkalmazkodó ázsiai fajokkal szemben, amelyeknek felvonulását Európa ellen Massis talán kissé melodramatikusan kiszínezi. De az erőviszonyok ebben a szembeállításban igazán egyenlőtlenelemek volnának: az egyik oldalon egy Franciaországra kurtított Európa, amely tudni sem akar másról, mint önmagáról, a másik oldalon Ázsia sokszázmilliónyi embertömege, mely állandóan Európára szegezi tekintetét.”

Hogyne állott volna közelebb Márai szemléletéhez Curtius Franciaországról és az új francia szellemről alkotott képe, amikor *Az új Franciaország irodalmi úttörőiről* szólva³² arról az ideálokért küzdő szellemiségről is képet rajzolt, melyet oly nehéz észrevenni a

²⁹ HEVESI András, *A Nyugat védelme*. Széphalom 1928. 367–371.

³⁰ ALBERT THIBAUDET, *Les idées de Charles Maurras* (Paris 1920).

³¹ WILDNER Ödön, *Nyugat és Kelet*. Budapesti Szemle 1928. 192–213. – N. J. (NAGY József), „*A Nyugat védelme*”. Athenaeum 1928. 256–267. – FÁBIÁN István, *A francia szellem és a mai problémák*. Napkelet 1929. II. 23–30.

³² Magyarul 1926-ban az *Ember és Természet* sorozat 10. köteteként SZERB Antal és KECSKE-MÉTI György fordításában.

góg és az elzárkózás mögött. S ennek az ideális szellemiségnek egyik nagyszerű példája épp Gide-ben látja, aki képes volt felismerni, hogy az amorális irodalom a nihilbe vezet, s ezért egy új erkölcsi törvény és a tiszta aktivitás irodalmi kifejezését tette vezérelvévé, olyan irodalmiságot, mely nem törődik a tömegízléssel. S ugyanezt a gondolatot fejtette ki még nagyobb történelmi távlatba állítva *Französischer Geist im neuen Europa* (Stuttgart, 1928) című munkájában, melyben megcáfolja Massis gondolatait, s azt hirdeti, hogy a két nép, a német és a francia feszültsége csökkenőben van. Látomása szerint Németországban új klasszikus korszak készül, míg Franciaországban Gide és a Nouvelle Française munkásságának jóvoltából egy „europäisch-erweitert” szellemiség lesz uralkodó az eddigi „provinziell-verengt” latinság helyett.³³

Európa válságának látomása, a kultúra elgépicsedésének fájdalmas következményei, egy új kultúra-modell ideálja: olyan témák voltak, melyek Márai Sándort is intenzíven foglalkoztatták ekkoriban. 1925-től mintha igazolódott volna sorsában az a gondolata, melyet Mihályi Ödönnek fejtegetett, hogy újságíró-író lesz, mert ahhoz van igazán tehetsége. Az Újságban megjelenő cikkei révén emigráns-társai között is tekintélyt szerzett, s ekkoriban kezdett több-kevesebb rendszerességgel kisebb-nagyobb elbeszéléseket írni, melyek a Kassai Naplóban közöltekkel ellentétben folyvást tudatosodó, érlelődő írói művek voltak.

László Rónay

LE DÉBUT LITTÉRAIRE DE SÁNDOR MÁRAI

Sándor Márai, l'un des prosateurs hongrois les plus populaires des années trente, confessait consciemment ses liens bourgeois et il accentuait toujours qu'il était issu d'un milieu de petite ville qui avait des traditions séculaires, aussi bien dans l'activité quotidienne laborieuse que dans la culture. L'enfance de Márai fut ombragée par sa révolte contre les traditions, qui laissait son empreinte sur ses premiers essais poétiques aussi. Ce fut au temps de la première guerre mondiale que la conscience de sa vocation d'écrivain s'affermir. Il publia tout jeune ses premiers articles et il assumait un rôle dans la presse révolutionnaire aussi. Après la chute des révolutions, il émigra. À Prague, à Vienne, puis à Berlin, il établit des relations avec les représentants éminents des tendances expressionnistes, et il reçut une vue d'ensemble sur la vie artistique se réorganisant dans l'Europe d'après-guerre. Dans ses écrits ultérieurs, il tira profit de ses expériences acquises à cette période; plus tard il rendit compte de ses impressions, de sa révolte contre les traditions de la bourgeoisie et de la force rétrograde de l'esprit bourgeois dans l'œuvre principale de sa vie, dans *Les confessions d'un bourgeois*. Il subit une grande influence de l'ouvrage de philosophie d'histoire de Spengler, intitulé *Untergang des Abendlandes*. C'est en partie sous l'effet de ce dernier qu'il forma son attitude, les germes de laquelle se firent déjà voir dans ses ouvrages écrits à cette époque-là aussi: il voulait être le défenseur de la culture contre les impulsions de masse. L'étude esquisse, à la base des lettres, des documents, des articles et des poèmes inédits, la première phase de la carrière de ce grand écrivain.

³³ Hazai visszhangja: FÁBIÁN István, *A francia szellem válsága*. Budapesti Szemle 1928. 463–469.